

POSTMODERNI DOKUMENTI

Edgar Morin

Različni pristopi k pojmovanju ničā

Med številnimi pristopi k obravnavanju ničā je treba poudariti antropološko razsežnost, ki se nanaša na anarhični ali prvotni nič, to je na tisti nič, ki je povezan z zavedanjem smrti. Seveda pri tem ni sporno zavedanje smrti, kolikor ga razumemo kot sposobnost občutenja smrtne nevarnosti, saj ima to sposobnost verjetno vsako živo bitje. Gre namreč za zavedanje, ki je neposredno povezano z razvojem človeškega jezika. Naše zavedanje je enako kot človeški jezik povezano z zavedanjem smrti. Smrti v tem smislu pa nikakor ne smemo razumeti samo kot snovno izničenje, saj se celotna snov vsakega organizma ohrani, predrugači in postane znova koristna v kemičnih ciklih življenja — skratka, snov v naravi začne krožiti. Kar se s smrtjo izniči, je samo posameznik kot subjekt. To nam postane bolj jasno, takoj ko nekdo eksplicitno preuči termin »subjekt«, ki nima absolutno nobene zveze s pojmom občutljivosti in čustvenosti.

»Subjekt« je termin za vsakega posameznika, ki se postavlja v središče po svoje zamišljenega sveta, da bi iz tega središča delovanja opazoval preostalo vesolje in nanj vplival, se pravi, da bi ga iz tega središča spoznaval. Posameznik kot subjekt se postavlja v središče svojega sveta, sam se nekako usredišči, pri čemer ne izrazi nikakršnega vrednotenja. Iz tega sledi, če uporabimo Heglove besede, da vse posameznikovo obnašanje in delovanje obstaja v pomenu besede »zase«.

Vendar pa ta subjekt v nobenem smislu ni dejaven samo zase, ampak prav gotovo tudi za neko razširjeno subjektivnost, in sicer za svojo družino, skupnost oziroma družbo. V vsakem primeru pomeni biti v središču svojega lastnega sveta nenehno nanašanje le nase, četudi se subjekt lahko navezuje tudi na nekaj, kar ni on sam.

V zvezi z vprašanjem o koncu sveta, o njegovem izničenju, je treba opozoriti, da vsakemu subjektu pomeni konec *njegovega sveta vedno konec sveta*. V zgodovini človeških idej o ničū kot koncu sveta, kot koncu subjektovega sveta, so se ljudje že zgodaj skušali od njega odvrniti s pomočjo mitov in vraž — oboji so predvidevali nadaljevanje in povratak življenja. V poznejših dobah, v katerih so se posamezni

strahovi še večali, je mit in praznoverje nadomestilo zgodovinsko verovanje v prihod odrešenja, v ponovno rojstvo in vstajenje. To preusmeritev najdemo v zahodnem svetu povsod tam, kjer gre za pove-zavo z Abrahamovimi religijami — s krščansko, muslimansko in ju-dovsko veroizpovedjo. Budizem predstavlja pomembno izjemo, kajti čeprav so temeljne religiozne ideje pri njem ostale nedotaknjene, je odnos do ničā v budizmu obrnjen, saj izraža hrepenenje po ničū ozi-roma močno željo, naj se posameznik v tem svetu osvobodi trpljenja, ki ga povzroča svet. Edina pot k odrešitvi, ki jo predvideva budizem, je ločitev od egocentrizma, od sebe in od subjektivnosti.

Problem razkrajanja zaradi smrti, ki je znan že iz davnih časov, je znova postal kužen v modernih, posvetnih družbah, v katerih pri-haja nič ponovno na površje na sicer drugačen način. Sprememba se pravzaprav pojavi z naslednjo značilno dialektiko. Kjer gre v zahod-nih družbah za napredujoče izničenje — nihilizem, se moderni nihi-listi obračajo k na videz že davno opuščnim antičnim religijam, ker se te danes zdijo edini protistrup proti ničū. Zlasti v Franciji se ta sodobna, čeprav povsem klasična dialektika kaže v zgodnjem času pri Montaigneu in Pascalu. Po tej dialektiki ljudje ne verujejo zato, ker so podedovali ali prevzeli prepričanje od svojih očetov; prav tako tudi ne verujejo iz razumskih razlogov. Svoje vere se trdno oklepajo, ker se morajo in se želijo osvoboditi neobhodnega ničā. Eksistencialna filozofija, ki je nič smrti privedla v središče biti, je skušala vnesti nič v razmišljanje in življenje našega čaas.

Razen možnosti, da se s prodiranjem ničā soočimo tako, da se obrnemo k religiji ali filozofiji, razen možnosti, da ga v prvi vrsti obravnavamo v zvezi s človeškim obstojem, svetom in mišljenjem, bi morali premisliti tudi skrajno brutalno napredovanje ničā v koz-mos — v tisto, kar je dejansko resnično na Zemlji kot planetu — in v zgodovino. Kadar govorimo o vdoru ničā, moramo imeti v mislih zelo različne vrste vdorov, ki se jih ne da obravnavati le v kronolo-škem, ampak tudi v mitološkem sosledju. V zadnjih dvajsetih letih so ljudje popolnoma spremenili svoje vesolje. Preusmerili so ga celo na drugi tir. Že okoli dvajset let ljudje spoznavajo, da je vesolje posuto z različnimi zvezdnimi sestavi. Védenje, da k nam sega določen tip sevanja iz treh različnih smeri v vesolju, nas je prepričalo, da se je vesolje osnovalo z močnim in hitrim pokom, z neko vrsto eksplozije. Zato je postalo nujno opustiti tako klasično pojmovanje fizikalnega procesa, ki se širi v prostoru in času, t.j. prostorsko-časovnega vesolja, kot tudi pojem mehničnega, samovzdržujočega se in nenehno samo-obvladujočega se vesolja. Znanost zagotavlja verjetnost domneve, da je vesolje nastalo z eksplozijo. Ta vidik seveda ne pomeni nič dru-gega kot to, da je bila vsaka oblika materialnosti, vsaka oblika res-ničnosti vesolja, ustvarjena iz praznine, iz ničā.

Čas nič več ne izhaja iz časa; prostora ne merimo več s časovnimi kategorijami. Astronomska teorija vélikega poka nas vodi nazaj k izvirnemu niču, k začetni eksploziji, k prvotnemu puku, pri čemer se niču pripisujeta tolikšna moč in veličina, da mu je uspelo zanetiti rojstvo stvari.

Četudi je bilo vesolje rojeno iz ničā, iz praznine, ne pelje k ničū, ampak verjetneje »samo«¹ proti izničenju svoje sestavljene ali organizirane narave. V zvezi z vprašanjem o gostoti in količini snovi ostaja dandanes še zmeraj precej nejasno, ali to vesolje neizogibno vodi k splošni izhlapitvi oziroma k splošnemu oddajanju toplote, tako da bo nazadnje ostala le ogromna količina delcev, razpršenih v prostoru; ali se je, nasprotno, ta splošna razpršitev in raztresanje že končalo; oziroma, ali potek propadanja, ki vodi k ponovnemu zbiranju, še traja, pri čemer bo vesolje morda spet postalo dovolj gosto, da se bo sprožila ponovna eksplozija, ki bo lahko privedla do popolnoma drugačnih stvaritev nečesa povsem drugačnega, čeprav ne bo šlo za véčno vračanje, kakršnega pozna Nietzsche. V moderni dobi si vesolje predstavljamo, kot da bi bilo ujeto v gibanje — ki se nadaljuje od začetka, zaznamovanega s skrivnostjo svojega rojstva, svojega nastanka iz ničā, do konca, ki ga zaznamuje problem razvoja vesolja — ki vodi k izničenju, k ničū.

Razen obeh omenjenih oblik ničā, začetne in končne, prvotne in eshatološke, je treba omeniti še neko tretjo obliko, ki jo uporabljamo, ko se trudimo razumeti napredovanje ničā. Lahko bi jo imenovali avtologična oblika. V tem smislu vesolje ni zgrajeno na nikakršnih temeljih, nima nobenega središča, ne pozna izvirnega Boga in ne obstaja v nobeni véčnosti. Gre za brezsrediščno in mnogosrediščno vesolje, za svet brez apriornih zakonov, saj se razvijajo nam znani zakoni vesolja v istem času ter v enakem obsegu in trajanju kot svet. Jasno je, da gre za svet, ki nima programa, ki ne pozna božje previdnosti in nastajanja. Ta svet, ki ne temelji na nikakršnih temeljih in nima stvarnika, ki se sam ustvarja, se plodi in razmnožuje, razgrinja, skupaj z neštetimi samotvornimi in sebe ustvarjajočimi procesi, zvezde in atome, o katerih lahko govorimo v bilijonih.

Svet, ki je bil ustvarjen iz prvotne eksplozije, je dejansko po svoji naravi paradoksalen, kajti čeprav teži proti razmeroma počasnemu, vendar totalnemu izničenju, se oblikuje skozi povečanje in je združen ter organiziran v smislu razdruževanja. Čisto količinsko izraženo bi ta svet, ki se je rodil iz eksplozije, lahko označili kot valovanje, ki se približuje natančno tistemu, kar so mistiki nekdanj imeli za skrivnost.

Vesolje ni ustvarjeno po načrtu ali dejanju izvirnega Boga, še posebej ker je izvirni Bog v Bibliji le degeneriran Bog. Vesolje nastane iz procesa z umaknitvijo neskončnosti same vase, kot da bi bila neskončnosti lastna neke vrste nečistost. Ta umaknitev neskončnosti same vase ima za posledico padec, potop; podobna je reži ali špranji

v stekleni ladji. Pojma, kot sta reža in špranja, sta res pripravna za metafori in sta enako ustrezna kot prej navedena, nanju tesno navezujoča se metafora o vélikem poku. V vsakem primeru vodi gibanje k protigibanju, to je k veselju, ki sebe ustvarja in proizvaja. Vesolje je po naravi paradoksalno, ker gre v njem dejansko za zapletenost, za skupke pojavov in avtogenih organiziranih sistemov, ki so na neki način nastali iz uničenja.

Toda táko zapleteno vesolje ima še druge paradokse. Pridejo trenutki, v katerih zapleteni sistemi oziroma zapleteni deli spravijo na svet same sebe prek raztresanja in burnega vrenja. To ima v takšnem veselju za posledico zmanjševanje nič. Tak proces so najprej opazili v kvantni fiziki oziroma v mikrofiziki, po zaslugi dela Maxa Plancka na začetku tega stoletja. Po njegovi še zdaj neizpodbitni trditvi prevzame snov materialno obliko telesca ali vala. Istočasno lahko mikrofizikalne procese lokaliziramo nekje med resničnostjo in ničem. Ti procesi se pravzaprav odvijajo med resničnostjo in verjetnostjo in imajo zvezo s svojim obstajanjem, kar opazuje raziskovalec. Dandanes se niti najmanjše ali najdrobnejše oblike organiziranega sistema v naravi tega vesolja ne obravnava več s kvarkom, s to nepredstavljivo, čeprav izračunljivo merilno enoto, ampak se pri tem raje rabijo pojmi kot vlakna in nadvlakna. Ta metafora dovoljuje razkroj tvarine obstoječega ali opazovanega.

Na drugi strani pa gre za nadaljnje zmanjševanje resničnega. Naše vesolje, ki je razdeljeno na prostor in čas, naš svet razlik in razločevanja med stvarmi, objekti in pojavi, se krči na drugačno vrsto resničnosti. Ta druga, nova resničnost, ki postaja neizogibna tostran obstoječe realnosti in onstran nje, ne pozna niti razlik niti razločevanj, niti definicije niti prostora in časa. Bila je že predmet vélikega filozofskega in znanstvenega razglabljanja in mišljenja. Teorije o tej novi realnosti učijo, da so zveze in recipročni vplivi med dvema mikrofizikalnima objektoma možne pri hitrosti, ki je za nas nepredstavljiva, saj je neskončno velika in verjetno veliko večja celo od svetlobne. Ljudje si težko zamišljamo hitrost, pri kateri prostor in čas nista več ločena; to izjemno odkritje o ločitvi prostora in časa je za naše vesolje odločilnega pomena. Zdi se nam jasno, da nas svetloba, ki jo zaznamo, ko ponoči zremo v zvezde, ne doseže v trenutku, ko je odsevana, saj potuje nekaj milijonov svetlobnih let in pride do nas v trenutku, ko jo zaznamo. Od davno je za nas že izgubljena možnost resnične univerzalnosti. Ta prostor in ta čas, razlika, v kateri si zamišljamo korenine našega vesolja, nima več teoretične osnove in je tako ni več mogoče razložiti. Tu se uskladi aksiom antične fizike z nekaterimi bitnostmi, ki so druga z drugo že imele zvezo, to je s tistimi, ki so že delovale med seboj in v bistvu ne morejo več ločeno obstajati, tako da nadaljujejo z medsebojnim delovanjem. Čeprav se jih v prostoru in času dá razlikovati, takih bitnosti, ki so že vplivale druga na drugo,

v bistvu ne moremo več razlikovati. Na ta način se je v realnost priplazilo neresnično, ki bo lahko postalo glavni vidik naše realnosti. Resničnost povzroči sebe; ustvari se. Naša resničnost je rojena ob istem času kot naš organizirani sistem. Kajti mi kot organizirana bitja proizvajamo svojo lastno realnost in smo odvisni od organiziranih stvari. Potrebujemo svet, ki mora biti organiziran, ker naša resničnost izhaja iz organiziranosti.

Samoorganizirana resničnost se razvija na šivu med pojavnimi robovi stvari, ki teoretično nasprotujejo trditvi brez imena, katere prisotnost domnevamo. Sporna sta torej zmanjšanje resničnosti in prihod drugačne realnosti, ki nam jo je težko imenovati. Zaradi pomanjkanja boljšega izraza jo lahko poimenujemo »praznina«, saj ta izraz pomeni odpoved kakršnikoli specifični definiciji. To vprašanje je klasičen filozofski problem, za katerega je skušal najti rešitev že Hegel. Trdil je, da je absolutna ideja biti identična z idejo nič, to je z idejo o odsotnosti vsake omejitve ali definicije. Glede na to misel so antitetične ideje istočasne. Gotovo je, da je problem mogoče imenovati, vendar ga ne moremo poimenovati »bit«, saj ta pojem zmeraj obsega tudi »nič« in nas ponovno vrača k praznini in niču. Tudi pred tem predlagani izraz »kaos« se ne sme mešati z neredom, ampak ga je bolje asociirati z nedoločnostjo, z nedoločnim, kar vključuje možnost reda ali nereda. V primerjavi s prvima dvema načinoma razmišljanja o niču lahko slednjega imenujemo ontološki pristop.

Drugi pristop k niču sproža vprašanje o današnjem položaju človeka v vesolju. S tem antropističnim konceptom se je že ukvarjala astrofizika in ga tudi obdelala. Gre za to, da mora vsaka pojmovna ideja o vesolju od začetka preudariti, ali je vesolje zmožno proizvajati življenje, mišljenje in ljudi. Če je seveda to vesolje zmožno ustvariti življenje in mišljenje, ostaja skrajno neverjetno, da bi bili ljudje edina živa bitja tega vesolja ali celo edina na planetu Zemlji, ki bi imela zavest in zmožnost razmišljanja. Po mišljenju Teilharda de Chardina gre za argument, da so zapletenost, organiziranost, življenje in mišljenje v vesolju v manjšini. Poleg vprašanja, ali smo sami ali ne, ostaja še uničenje, nesnaga, nered oziroma vsi pojavi, ki so zaobseženi v drugem termodinamičnem zakonu — cena pač, ki jo moramo plačati. Domneva, da je vesolje osnovano na neke vrste tihi volji ali tihi nameri, utemeljujoči višji red in bolj organiziran razvoj, predstavlja optimistično vizijo sveta v tragičnem kontekstu.

Vendar pa vemo, da obstajajo celo manj optimistične vizije te tragedije, tiste, po katerih razvoj človeka, mišljenja in zavesti predstavlja odklon znotraj splošnega razdejanja v temelju in dokončno tragičnega vesolja. Vprašanje, ali je življenje nesreča, ostaja še nerešeno. Morda Marsovci resnično obstajajo, mogoče sprejemamo poročila od popotnikov po vsemirju, ki so iz drugih prostranstev, iz drugega časa, morda iz naše prihodnosti. Nasprotno pa obstajajo tudi termo-

dinamični argumenti, da življenje ne predstavlja niti nesreče niti sreče. Kakorkoli že, upanje, da bomo zmožni uzakoniti veselje ali vanj prodreti s človeško logiko, je sistematično uničeno. Celo kraja in poslanstva človeške vrste same ni mogoče več logično upravičiti. Trditev, da je človek absurdno bitje sredi razumskega sveta, je postala popolnoma nezadostna predvsem tam, kjer lahko govorimo o veljavnosti medsebojno nasprotnih trditev; kajti zdi se, da je z našim razumom veselje mogoče dešifrirati, čeprav je v bistvu postalo za naš razum absurdno. Glede na to razmišljanje postaja veselje nesmiselno, ker je človeški razum zmožen delovati samo s pomočjo vzročnosti, smisla in namernosti, veselje pa se nam dozdeva brez vzročnih korenin, brez smisla in namena.

V starodavnih časih je neki atenski filozof postavil vprašanje o sfingi v človeku. Pri tem ni mislil na problem Ojdipa, ki je Sfingi predstavil svoje vprašanje oziroma je postavil vprašanje »sfingizma« samih ljudi, uganko, ki jo nosimo v sebi in ki smo se jo zavezali rešiti. Ta problem je še vedno nerešen in se neprestano na novo postavlja. Napredek, ki smo ga od antičnih časov napravili v razumevanju samih sebe, je zdaj dosegel točko, pri kateri mora mišljenje dognati ne le človeško sfingo, ampak tudi sfingo veselja.

Upoštevati moramo še manjši nič, tisti, ki je bolj krajevno opredeljen v primerjavi z vesoljem: gre za nič sonca kot sončnega nič. Čeprav znanosti nikakor še niso izčrpno preučile te oblike nič, se nedvomno zdi, da je naše sonce naslednik cele vrste prejšnjih sonc, ki so se drugo za drugim raztreščila navznoter ali navzven, sonc, ki so se razdružila v delce in so že davno nehala obstajati. Sposobni smo sicer napovedati sončevo življenjsko silo ter oceniti njegovo preostalo življenjsko dobo na deset bilijonov let. Dandanes verjamemo, da je sonce zdaj v svoji zreli dobi in da je staro štiri bilijone let. Sonce pa se vendarle vse bolj bliža svoji smrti. Seveda bo življenje na zemlji izginilo veliko pred sončevo smrtjo, razen če ne bodo ljudje do tedaj iznašli novih načinov izseljevanja na planete drugih sončnih sistemov z manj zrelim soncem.

Spet drugo obliko nič predstavlja termonuklearni nič, ki nas, drugače kot sončni nič, vodi nazaj v bližino našega pojma o »koncu sveta«. Termonuklearno orožje, ki so ga ljudje ustvarili, se dá v celoti primerjati z majhnim soncem, čeprav ni popolno, saj mora skozi faze taljenja in zlitja oziroma cepitve. Temu orožju ne smemo in ne moremo zaupati; premalo vemo o njegovi potencialni eksplozivni moči, ki jo sprošča, in o načinih njegovega delovanja. To termonuklearno ustrahovanje se količinsko še stopnjuje, kajti več ko je orožja, bolj se lahko razširja na vse strani sveta in vse več je priložnosti, da bi ga uporabili. Dokler ljudje razmišljajo v apokaliptičnih kategorijah, dokler razmišljajo o vesoljnem potopu in katastrofah, ki so povezane s termonuklearnim ničem, lahko v tem vidimo topos človeške zgodovine,

posebej še zahodne. Na neki način je termonuklearno orožje samó prerodenje zahodne mitologije — to lahko utemeljujemo z realističnim argumentom, ki ga lahko dobimo na temelju dejstva, da je to orožje energo-fizično, kar pomeni, da je resnično zmožno uničevati.

Žareči meč uničevalnega angela vodi še k enemu paradoksu. Z zbujanjem strahu zaradi svoje uničujoče moči je takšen žareči meč po dogodkih v Hirošimi in Nagasakiju paradoksalno prizanesel človeški vrsti s svetovno vojno in je pač vzdrževal le lokalne vojne. Zavedanje med celotnim prebivalstvom, da je izničenje človeške vrste popolnoma mogoče, se očitno odraža v zavedanju političnih oziroma vojaških voditeljev velikih sil, ki se varujejo medsebojnega vojskovanja prav zaradi termonuklearnega orožja, ki ga izdelujejo.

Če ta paradoks nekoliko bolj robato izrazimo, lahko rečemo, da je prav zato človeška vrsta odvisna od intenzivne sedanosti in močnega zavedanja nič, ki vključuje tudi termonuklearni nič, da bi se od tega nič odvrnila in se mu izognila.

Iz omenjenega lahko povzamemo naslednje sklepe. Različne oblike nič, o katerih je tu bil govor, se zblížujejo in stekajo skupaj. Nič nesmiselnosti je povezan z antropičnim ničem; nič konca sveta s šibkostjo resničnosti; izvorni in ontološki nič se mešata, kot se tudi sončni in termonuklearni. Stekanje vseh teh oblik nič pregrinja svet ne samo kot stekališče, ki bo v prihodnosti, ali kot stekališče iz daljnih časov. Nič je prisoten vsepovsod v notranjosti vesolja.

Da bi izpeljali nadaljnji sklep, se moramo oprijeti ontološko-kozmološkega paradoksa. Ontološki nič predstavlja stanje bitja in preživetja vesolja. Čeprav so v današnjem času nekatere verzije skrajno zapletenih vzporednih filozofij zelo razširjene, lahko opazimo, da v bistvu poudarjajo pozitivnost nič. Vzhodne religije se še posebej skušajo približati skrivnosti nič, ki se ga ne dá razumeti ali izraziti z nobenim drugim pojmom. Nič ni absolutni nič. Vsekakor pa obstaja, čeprav ne vemo, kaj je.

Nadaljnjo posledico predstavlja torej dejstvo, da v človeškem prostorsko-časovnem svetu pojavov in nastajanja obstajajo delujoče sile, ki so izšle iz nič ali iz izničenja prvotne eksplozije, ki pa kljub temu ne delujejo proti tej razpršenosti in uničenju. Te sile, ki ponovno vežejo organizacijske oblike sveta s njihovimi ekološkimi, fizičnimi in drugimi stanji, so zaznamovane s tremi potezami. V prvi vrsti imajo dialogičen in nikakor ne dialektičen značaj. Če Hegel pravi, da nosi enotnost v sebi dualizem, dvojnost ali nasprotje, bi se mi radi izognili njegovemu pojmu dialektike. Medtem ko dialektika trdi, da je eden dva, dialogika pravi, da sta dva eden. Za teorijo o izvoru življenja je pomembno, da si moramo predstavljati snovi, ki imajo zelo različne lastnosti, takšne kot so hitro pokvarljivi proteini, ki se združujejo z manj kvarljivimi ali bolj odpornimi substancami, da bi proizvedli nukleinske kisline. Takšne snovi bi lahko vključevale tudi neko

substanco, ki bi izražala občutje, da živimo za trenutek, da preživljamo polno prijetnih občutij, čutnega zadovoljstva in radosti, da živimo, medtem ko bi druga pomenila načelno vračanje, generiranja in reproduciranja časa, nastajanja in trajnosti.

Slednjič se vse, kar je bilo v vesolju ustvarjeno, ravna po dialogičnem načelu, po katerem dva postaneta eno, čeprav vedno ostane ta dva. To dialogično načelo je navzoče tudi v razmerju med dvema velikima konceptoma reda in nereda. Še več, sebe organizirajoči principi so zmeraj povratni; vse, kar se ponovno ustvari, se požene v krožni tok, ponovno vrne k sebi in postane gibalo nove proizvodnje. Proizvodi postanejo proizvajalci procesa, ki njih same proizvaja. Gre za proces vrtinčaste turbulence, ki povzroča nastanek zvezd in ki jo mi lahko občutimo v rečnih vrtincih, kakor resnično tudi v vseh živih bitjih.

Posledica, na katero lahko tu opozorimo, je povezana s hologramskim principom, po katerem celota, se pravi tudi njeni sestavni deli, vedno funkcionira na takšen način, da je prisotna v vsakem izmed svojih delov. Celota temelji na delih, ki obratno temeljijo na celoti. To je načelo *ex toto*, medtem ko je prej omenjeni princip ponovnega vračanja načelo *ex nihilo*, pri čemer nihilo ne pomeni, da ni ničesar. Konec koncev energijo in elemente potrebujemo.

Tretji princip, dialektika, se ravna po načelu *ex separato*, ki dovljuje tvorbo nove enote iz tiste, ki se je ločila od sebe. Po tem načelu se delujoče sile bijejo z ničem, uničenjem, s smrtjo in izničenjem, in se slednjič le usidrajo, saj so neobhodno potrebne. Tudi iz tega sledita dva paradoksalna sklepa. Po eni strani se je obstoječi svet začel pred petnajstimi bilijoni let, po drugi plati pa se nikdar ni začel. Ta svet teži k svojemu koncu, toda ker ni nikdar začel obstajati, se ne more nikdar končati. Iz tega lahko izpeljemo končni sklep. Miti, ki so nekoč skušali izgnati smrt in pregnati strah, se danes, morda prvič v zgodovini človeške vrste, niso zmožni odvrniti od strahu pred negotovostjo, od groze zaradi pomanjkanja razumevanja in niča; vse manjša postaja njihova moč. Poleg samoobrambene reakcije, s katero ljudje prezirajo negativni povratni odgovor ali nanj namerno pozabljajo in pri tem preprosto vztrajajo, obstaja še priznanje, da se prvokrat soočamo z ničem v vsej njegovi opustošenosti, v vsej njegovi nujni in skrivnostnosti. Vedno šibkejša moč mitov, za katere nikdar ne moremo reči, da so neučinkoviti ali mrtvi, nam prvič vzbujajo notranje videnje, da misije ni ali da je vsak možni mesija bolan, in to ne le Mesija iz religij, ampak tudi tisti iz politike. Vsakemu mesiji — tudi tistima iz znanosti in napredka — je treba reči: Ne!

Veliko bolj kot kdaj prej se zdaj kaže potreba po antimesiji, čigar sporočilo je, da odrešitve ni, da ljudje ne morejo zmagati, da lahko izstopijo iz igre in da so izgubljeni. Tu ne gre toliko za namerno prevaro ali deziluzijo, ampak bolj za izgubo zanimanja in radosti; ve-

solje, narava, življenje in mišljenje niso nič drugega kot golo vsakdanje življenje. Celó v življenju ničesar, celo v najmanjših ali najbolj nenavadnih potezah življenja celotnega kozmosa, se takšno življenje razkriva, takoj ko je naša *Weltanschauung* osvobojena iluzij. Toda kljub zapletenosti neskončne količine informacij svet še vedno ni izgubil svojega čara, še vedno ni osvobojen iluzij. V zgodovini so vse obljube izvirale iz poziva k človeškemu bratstvu. Bratstvo je pomenilo porok upa, ključ za raj, vhod v brezrazredno družbo. Če sprejmemo ta pitijski zaključek, moramo utemeljiti današnje bratstvo v nam skupnem položaju, ki nas obsoja na nič. Ta položaj ne predstavlja samo temelja tistega, kar je človeško v strogem pomenu besede, ampak gre za bratenje s celotnim življenjem, z našimi bratranci, bakterijami, kot tudi z našimi brati in živalmi. Z njimi živimo pod istimi pogoji, čeprav so bakterije veliko bolj odporne, kot smo ljudje. Bolj ko postajamo človeški, bolj smo krhki, zapleteni in surovi.

Če moramo igro nadaljevati in nam iz nje ni dovoljeno zaradi obupa in deziluzij izstopiti, moramo izdelati nauk o izgubljenih bitjih, etiko agonije, pojmovanje v antičnem smislu: agonu je boj, strašna bolečina in ne vemo, ali ta prihaja od rasti ali od smrti. Živimo v agnostičnem času in smo pripadniki »agonalne« vrste. Ta etika agonije predstavlja določeno voljo in mišljenje, ki gotovo ne vesta, če njuna pot vodi k izničenju: morda ne k izničenju celotnega človeštva in vsega, kar obstaja, ampak verjetneje k uničenju tistega, kar smo doslej imeli za temelje lepega in dobrega, k uničenju kulture, ki vsebuje tudi barbarstvo. Takšna etika agonije postane naenkrat etika konca sveta in povratka kot novega začetka sveta. Ta etika zahteva zavedanje konca sveta, zavedanje, ki v vsej svoji veličini obsega tudi moralno zavest, da, lahko bi rekli tudi vest.

Izbral in spremno opombo napisal Aleš Debeljak,
prevedla Mojca Hočevar

Edgar Morin se je rodil leta 1921 v Parizu. Med vojno je deloval kot član francoskega odporniškega gibanja. Po vojni je bil direktor CNRS, zdaj pa je sodirektor centra za transdisciplinarne študije (sociologija, antropologija, politična znanost) na Ecole des hautes études en sciences sociales. Ureja revijo *Communications*.

Njegovo temeljno antropološko delo je knjiga *L'homme et la mort*, ki je dostopna tudi v srbskem prevodu (*Čovek i smrt*, Beograd 1981). Prevedeni tekst je vzet iz knjige *Looking back on the end of the world* (New York 1989), ki je nastala na podlagi prispevkov za simpozij na to temo, organiziran v New Yorku jeseni 1986.